Nederlanders in Amerika.

- Beschrijving over het wel en wee.
- Kanalen en venen.
- Iets over vroegere toestanden.

AMERIKA.

Amerika. Wanneer men van dat groote wereldeel wat zal meedeelen, mag dit wel wat nader worden aangeduid. We zullen ons bij Chicago en omstreken bepalen. De aanleiding van dit schrijven is een onderhoud dat we mochten hebben met een goeden bekenden gewestgenoot, die een lange reeks van jaren in de Nieuwe Wereld woont en hier nu korten tijd vertoefde. Naast die gegevens, ons geheel belangeloos verstrekt, zullen eenige worden medegedeeld hier en daar opgedaan.

Voordat tot de meer plaatselijke beschrijving wordt overgegaan, een enkele greep over het ruime gebied van de

Vereenigde Staten van Noord Amerika.

In die groote republiek hebben ook verreweg de meeste landverhuizers uit Nederland, zeker wel 90 pct., hun te huis gevonden.

De Vereenigde Staten, of kortweg de Unie genoemd, is de grootste republiek die men kent. De totale oppervlakte wordt op meer dan 9 millioen vierkante kilometers bepaald. Men verdeelt het gebied in drie groote deelen. Een dier deelen is het Centraalbekken, de wijde Mississippi-vlakte ter grootte van $^1/_5$ van geheel Noord-Amerika. Een zeer vruchtbaar land heeft men daar; dichte wouden, beste bouwlanden en onmetelijke graslanden. De andere deelen zijn het Atlantisch kustland en de Westelijke kuststrook.

Natuurlijk vindt men in zoo'n uitgestrekt gebied een zeer groote verscheidenheid van klimaat. Het meest veranderlijke heeft men in het Mississippi-bekken.

De bevolking groeit buitengewoon vlug aan. In het jaar 1790 waren er nog geen 4 milioen inwoners; nu zullen er wel ongeveer 85 millioen zijn.

Volgens een opgave in „Vivat's Geïllustreerde Encyclopedie", waar de bevolking in de verschillende Staten en Territorien worden medegedeeld, krijgt men eenig ideé hoe weinig bevolkt het daar nog maar is.

Per vierkante kilometer, — dat is dus 100 hectaren, — waren er in het jaar 1900 o.a. in de Staat Michigan 16 personen, Wisconsin 14, Illinois 33, Ohio 39, Minnesota 8, Noord-Dakota 17, Zuid-Dakota 2, Nebraska 5, Iowa 15, Missouri 17 man. We noemen maar eenige, de meest bekende, waar van uit deze provincie velen zijn gehuisvest. Men kan nu eens een betere voorstelling maken hoe verspreid de bevolking, uitgenomen de steden, nog woont of welke onmetelijke ruimte nog zoo goed als onbewoond is

onderwijs op een lage trap van ontwikkeling staat.

Het leger, landmacht, bestaat uit vrijwilligers. De landweer uit alle burgers van 18–45 jaar.

Vergelijkt men dit land met Duitschland, Frankrijk, Belgie, Nederland en andere, dan heeft men in tal van zaken een geheel anderen toestand. Zoo heeft men daar geen Staatsspoorwegen, geen Staatstelegraaf of telefoon noch andere belangrijke instellingen, die elders bij de regeering zijn; daar zijn het Compagnies of particulieren. De voornaamste inkomsten van den Staat zijn de invoerrechten en de accijnsen.

Het was in de laatste jaren der vorige eeuw in Nederland voor menigeen alles behalve rooskleurig. In eenige artikels over 1888, in dit blad, heeft men het ook kunnen nagaan. Bijna allen hadden te lijden door de ongunstige tijden. Was het wonder dat toen menigeen vertrok naar Noord-Amerika? De berichten die toen inkwamen van vrienden en kennissen, die reeds daar in de nieuwe wereld waren gehuisvest, bleken meerendeels van dien aard, dat velen ook van uit dezen omtrek te eerder lust gevoelden de groote reis te aanvaarden.

Ook onze vriend, met zijn talrijk gezin, zag bezwaren hier een behoorlijk bestaan te kunnen houden en dacht het verder te kunnen brengen in het verre westen. In het jaar 1892 vertrok hij met de zijnen. Hij vestigde zich bij de stad Chicago. We zullen ons maar niet bezig houden met op te sommen welke steden en kleine plaatsen afgelegd moesten worden voor ze een te huis vonden, maar eens iets aanstippen van die stad.

Chicago is de hoofdstad van Cook County, Staat Illinois. Zij ligt 1830 kilometer van New-York. In het begin der vorige eeuw was die omtrek nog bedekt met groote bosschen en moerassen. Om de groote stad vindt men nog uitgestrekte vruchtbare velden, prairiën en bosschen. De stad beslaat een oppervlakte van bij de 500 K. M.² Van het eene naar het andere einde heeft men een afstand af te leggen van niet minder dan 50 K.M., dus in een rechte lijn ongeveer een afstand van Leeuwarden naar Oosterwolde.

Er zijn tusschen de 500 à 600 kerken, waaronder prachtige gebouwen, maar ook van eenvoudige constructie. Een voorname oorzaak van dat ongewoon groot getal bedehuizen is, dat de bewoners uit alle windstreken samen komen en velen hunner een kerk heeft. De verschillende talen die men spreekt, de verschillende gelooven die men belijdt en de verre afstanden zijn mede daarvan de reden. Ook wordt menig kerk voor andere doeleinden gebruikt, zooals het houden van vergaderingen. Belanghebbenden moeten zelf voor de kerken zorgen, de Staat doet dit niet. Ook moeten de leeraars of voorgangers in de gemeente door de leden der kerk worden betaald.

De opleiding tot predikanten is daar niet als in Nederland.

De stad heeft zich in de laatste jaren buitengewoon uitgebreid, tengevolge het steeds toestroomend getal landverhuizers. Hoewel die groote oppervlakte niet volgebouwd is, zijn er toch reeds tal van punten waar gebouwen zijn verrezen van 10, 15, 20 en meer verdiepingen. Vele zijn handelshuizen, kantoren, magazijnen enz. En dat er ook andere groote stichtingen zijn, die vele vierkante meters beslaan, kan men nagaan als men weet dat er magazijnen en werkplaatsen worden aangetroffen, waar meer dan 4000 personen voor één firma werken.

Van werken gesproken. Op die plaatsen is het getal werkuren per dag niet groot, maar er moet daar zeer vlug worden gearbeid. Die niet vlug kan of niet wil, kan daar niet komen. De loonen zijn hoog in vergelijking bij hier. Men moet echter rekening houden met den dollar daar en de gulden hier.

Het is wellicht niet onaardig eens na te gaan hoe of het er uitziet in zoo'n enorme werkplaats, (in tal van vertrekken verdeeld,) waar b.v 1000 personen 's avonds huiswaarts gaan. We betreden zoo'n inrichting waar niet anders wordt vervaardigd dan dameskleeding. Het personeel is vertrokken. Een legertje van werkvrouwen komt binnen, onder geleide van een bestuurder, die heeft aangenomen de boel op te redden en in den nacht schoon te maken. Op de vloer ligt het op de eene plaats als bezaaid met naalden en spelden, op een andere vol van knipsels, afvallige of schadelijke lappen, ginds is men blijven steken in afgerolde stoffen, weer elders moeten tal van doozen enz. opgeborgen worden, of in de afvalmand verdwijnen. Wat daar in die vertrekken avond aan avond wordt bijeen gegaard, moet men zien om te kunnen gelooven vertelt onze zegsman, die zelf de leiding wel heeft gehad.

Of dat „afval" waardeloos is? Elken morgen staan opkoopers klaar om dit „ongeregelde" te koopen en te sorteeren.

III.

De groote fabrieken, magazijnen en woningen zijn opgetrokken van steen, de kleinere huizen zijn aan de buitenkant van hout. Aan de binnenzijde is een op zeer vernuftige wijze tegen het hout kalk aangebracht, waarop weder gips en in andere stichtingen net stucadoorwerk.

Het bouwen van huizen gaat bijzonder vlug. Bijna alles machinaal. Om enkele dingen te noemen. Zoo wordt het pleisterwerk met de machine gedaan, het schaven van vloeren in deftige woningen met duurdere soorten hout, wordt verricht als de vloer is gelegd. De schaafmachine wordt door electrische kracht in beweging gebracht en op die wijze het werk afgedaan.

Hoe staat het met de vooruitzichten in de nieuwe wereld?

De vooruitzichten zijn voor hem die in het boerenbedrijf thuis zijn, gunstig. De Vereenigde Staten (over andere deelen van Amerika wist onze vriend dit niet,) heeft groote behoefte aan werkkrachten voor het in cultuur brengen van honderdduizenden hectaren beste gronden. Tal van producten kunnen worden voortgebracht, waaraan behoefte is en nu van elders moeten worden aangevoerd.

Z. i. blijven te veel landverhuizers in de groote steden, waar het soms zoeken is om aan den slag te komen; vindt men daar dan een of andere betrekking, dan verkrijgt men veeltijds arbeid waarin men weinig bedreven of soms geheel niet mee bekend is. Naar het vrije open veld te trekken, daar hebben zeer velen geen lust in. En juist daar zijn voor de landverhuizers, met boerenwerk bekend, voordeelen te behalen Men wil de ruime wereld niet in als het maar even anders kan. Men ziet het in Amerika, in Duitschland en — in Nederland.

In de Vereen. Staten komt men zeer gemakkelijk aan beste gronden, als de regeering weet dat het te doen is een en ander vooruit te brengen. Men moet zich echter niet afvragen: waar dwaal ik heen? Afstanden in Amerika zijn niet bij Nederland te vergelijken. Wanneer men b. v. maar even buiten de bebouwde stad komt, beginnen reeds de onafzienbare groote velden, waardoor op menig oord een spoorbaan ligt en waar men in de verte, hier en daar op zeer groote afstanden, armoedige woningen ziet. Dat zijn landverhuizers die het boerenbedrijf beoefenen, maar die geheel van niets af moeten beginnen. Hun woningen gelijken veel op huisjes hier op de heide. Steen is voor die lieden, zoo afgezonderd en financieel zoo zwak, niet aan te komen. Zij bouwen hun eigen verblijf Jaar op jaar wordt het beter. De beste gronden geven met weinig moeite een voordeeligen oogst. Wordt de geldbeurs goed voorzien dan wordt de woning opgeknapt. Veel moet men eerst ontbeeren. Ver van de bebouwde streken, in een vreemd land, waar men niemand kent en niemand verstaat, het is een opoffering die velen zich hier in ons land niet getroosten. Is dat zware en moeilijke tijdperk voorbij, dan is er voor velen het beloofde land. Dat kan men zien aan de kapitale boerenwoningen, naar den eisch des tijds ingericht, van landverhuizers die er al vele jaren woonden. Daar ziet men op de boerderij het nieuwste. Alle soorten machines zijn daar aangeschaft. Die machinerien zijn voor hen een behoefte geworden. De drukte en uitgebreidheid der boerderij, landbouw en veeteelt, zijn van dien aard, dat de werkkrachten niet te vinden zouden zijn.

We hebben het eerder opgemerkt, het jonge volkje wil niet naar de ruime wereld in. De boeren daar moeten soms ongewoon hooge loonen beloven om personen te krijgen voor het besturen van paarden of van machines. Boerderijen, meer gunstig gelegen, hebben natuurlijk zooveel last daar niet van.

En vraagt men: zijn er dan in de stad geen werkkrachten over voor de boeren? Men antwoordt, zeker wel. Er zijn lieden, die met allerhande werk, in de steden, veel minder verdienen, of na aftrek van kostgeld overhouden, dan bij den boer, maar zij willen niet uit de bedrijvige omgeving. Weer anderen willen niet vast werken, zij leven op avontuur. Zoo heeft men zeer velen die een deel van het land doortrekken. Het reizen met het spoor, dat kost hun niets. Zij weten dat zoo aan te leggen dat zij met ledige goederentreinen van de eene plaats naar de andere worden overgebracht.

Is het daar voor de nieuwe boeren dan zoo ongezellig?

Zeker dat. Er zijn er bij menigte die geen naasten buurman over het vrije veld kunnen zien. Anders en beter is het waar familie en vrienden bij elkander zijn gebleven en in den loop der jaren die familie- en vriendenkring is uitgebreid. Daar heeft men het wel gebracht tot eigen school, eigen kerk en meer van wat men op een kleine plaats vindt.

IV.

In het laatste artikel merkten wij op, dat, waar in den loop der jaren vele familieleden en vrienden in een betrekkelijk kleinen kring samen bleven, de eenzaamheid niet zoo erg meer wordt gevoeld.

Nu moet men dadelijk nog maar niet denken aan een dorpje, dat zij nog verre. De verst verwijderde leden van de kerk b. v. kunnen er nog wel enkele uren afwonen.

In oude nederzettingen wordt dat al weer anders. Zoo zijn er, voor misschien 50 à 60 jaar geleden, velen uit de provincie Groningen vertrokken naar Chicago. Zij bleven bij elkander en kwamen in het bezit van uitgestrekte landerijen op een plaats waar nu de groote stad is. Die Groningers zijn vrij wel de oud Groningers gebleven; zij spreken nog hun dialect. Die familien en kennissen zijn er zoo uitgebreid geworden dat zij hun eigen kerk hebben, waar de voorganger in de Ned. taal voorgaat. De oudsten onder hen hebben ook nog de kleederdracht en gewoonten zoo ze die hadden in hun geboorteland.

Dit geval noemen we als een voorbeeld uit honderden. Zoo zou men kunnen noemen Michigan, waar sedert tal van Friezen en speciaal uit de woudstreken, naar toe trokken en zooveel mogelijk bijeenbleven; hoe van lateren datum Dacota een gezochte Staat werd, waar de heeren Kuipers van Steggerda derwaarts vertrokken, veel propaganda voor hebben gemaakt.

De vriend die zoo goed was enkele vragen te beantwoorden, merkte op, dat in de 21 jaar dat hij Nederland had verlaten, het hier in ons land enorm was veranderd en hij zich zelf nu afvroeg: Is dat nu nog wel noodig om naar Amerika te reizen? Staan de voordeelen wel tegenover de nadeelen?

Wanneer hij de steden en plaatsen in ons land nu nagaat, hier ziet die groote winkelpuien met spiegelruiten, zelfs in dorpen, dan denkt hij: dat is niet anders als in Amerika. Wat is er in die 20 jaar veel veranderd! Toen hij vertrok achteruitgang van boterhandel, graanmarkten; nog weinig kunstmest bekend, geen exportslagerijen, nu boterfabrieken, veemarkten, kunstmestaanvoer in 't groot, varkensfokkerij van belangrijke beteekenis en het brengen van gronden in exploitatie waaraan vroeger niet kon worden gedacht.

Het leven is hier veel duurder dan in Amerika. De levensmiddelen zijn daar veel goedkomer dan hier, rekening houdende met den geldstandaard.

Het leven in de stad voor jongelieden. Op fabrieken, kantoren, werkplaatsen, moet eenige uren hard gewerkt worden. Zijn die uren om, dan wordt het werkkleed afgeworpen en allen zijn als dames- en heeren gekleed Omgang hebben maar enkelen met elkander. Men kent elkaar soms niet eens bij naam.

Jongemannen bezoeken in hun vrijen tijd eens een vergadering op Godsd. gebied, anderen een voorstelling, publieke vermakelijkheid, of iets van dien aard, maar hoogstens met een enkele waaraan men eenige kennis heeft. Voor de meisjes is het daar minder. Omdat zij zonder geleide zijn, kunnen zij veel dingen niet bezoeken. Van onderlinge clubs of vereenigingen, zooals op het platte hier, is geen sprake. Men kent nauwelijks een buurman en het is de vraag of men elkander kan verstaan.

V.

Wij zullen nog eens iets omtrent dit punt meedeelen wat men ons vertelde:

De man was gezegend met een talrijk kroost, meisjes. Dat was ook een reden mee dat hij naar Amerika verhuisde. Toen zij daar eenigen tijd waren geweest en een genoeglijk huiselijk leven hadden, in kennis waren met beste buren (Duitschers), ging het vrij goed. De kinderen werden al flinke meisjes en konden iets mee helpen de inkomsten te vermeerderen. Wat nu de genoegens voor die meisjes aanging had hij nooit durven zeggen hoe of die waren in de Friesche dorpen. Hij had wel eens tegen zijn vrouw gezegd, als ze samen zaten te praten: „Och vrouw wat is het gelukkig voor die kinderen dat ze dat leven van de jeugd in ons geboorteland niet kennen. Wat hebben wij toch wel veel plezier gehad des winters met schaatsrijden het uitgaan naar komedie en dergelijke. En wat hebben onze kinderen? Geheel niets op dat gebied".

Dit is nu wel het ergste. Is men in een gedeelte waar vrienden en kennissen op niet al te verren afstand zijn, dan bezoekt men samenwel de kerkvergaderingen, waarin zaken van verschillenden aard worden behandeld en een enkele andere bijeenkomst.

Uitgaan, visites en kransjes, die kent men er niet. Dat wil niet zeggen dat kennissen elkaar niet bezoeken. Er wordt zoo geen praatavond van gemaakt. De Amerikaan heeft daarvoor geen tijd en geen lust.

Waar de gezelligheid in de bebouwde streken niet bestaat, kan men afleiden dat die in de open vlakte nog meer ontbreekt.

Nu wordt er nog al veel aan muziek gedaan. Tal van boeren hebben een piano, orgel of ander muziek-instrument. Een aangename afleiding vindt het gezin van den boer op de eenzaam staande boerderij in muziek en zang.

Een oud-Ooststellingwerver, voor jaren naar Amerika vertrokken, verdient daar zijn kostje met het geven van pianolessen.

Hij bezoekt in zeer grooten kring eenige van die verspreid wonende boeren. Die tochten worden te paard gedaan, anders is het daar moeilijk te reizen. Er zijn dagen dat hij maar enkele huizen kan bereiken. Regel is, dat waar hij 's avonds het laatst les kan geven, die boer aan den muziekmeester nachtverblijf enz. verschaft.

Als men nu even gaat denken, waarom dit moet geschieden. Op die groote vlakte, door hem bereisd elken dag, is geen herberg of logement. De reiziger moet, gelijk in overoude tijden, het van onbekenden hebben.

De liefdadigheid en mildheid is daar algemeen. Wat wordt daar veel gedaan door onderlingen steun. Wanneer men toestanden hoort als van het zwerven van den muziekmeester, dan ligt het voor de hand dat de mildheid sterk wordt bevorderd. Men gevoelt het daar, dat men elkander noodig is.

Van liefdadigheid gesproken. Een ijverig huisvader in de stad krijgt een ongeluk bij het spoor. In erge mate is de man verwond. Men zag niet anders dan den dood voor oogen. De man had een groot gezin en de financien, daar mee was het minder goed gesteld. Toen hij gezond was ging het wel, maar nu?

Weinigen kenden den patient, maar spoedig werd het in de stad in ruimer kring bekend dat een oppassend vader zoo treurig daar neerlag.

De eerste hulp was dadelijk van geneesheeren en een liefdezuster. Ook was de deelneming groot bij tal van hun onbekenden. Die deelneming werd vooral betuigd in stille giften. Waar die giften in geld en eetwaren vandaan kwamen, het gezin wist het niet. Herhaaldelijk kwam het voor, dat wanneer ze des morgens de deur zouden openen, tal van voorwerpen, eetwaren en zelfs geld voor de woning lagen. Weemoedig was het gezin soms gestemd over zooveel goedheid van totaal vreemden. Ook kregen de lieden wel bezoek van dames, die naar den toestand van den zoo zeer verwonden huisvader informeerden. Nooit ontvingen ze van hen een gift rechtstreeks, maar herhaaldelijk kwam het voor dat dan hier dan daar geld in de woning werd gevonden, zelfs wel geborgen onder het kleed van de tafel.

Toen de man zijn woninghuur zou afdragen bij de eigenares, die een ander gedeelte van het huis bewoonde, was het antwoord dat zulks niet noodig was. Van hem kon zij geen huur in ontvangst nemen.

Nog een treffend voorbeeld. Eenige dames zagen dat een der meisjes bezig was met breien. Dat vonden zij aardig. Zij zouden dat handwerk gaarne van het kind leeren. En zulks geschiedde. Toen dat onderricht was afgeloopen, wenschten zij de lesuren te betalen. Zij hadden nu een schoone gelegenheid gevonden niets te schenken en toch haar doel te bereiken om eenige dollars als loon voor het onderricht te geven.

Het Kerstfeest kwam. Nu is het gewoonte, gelijk hier met St. Nicolaas, dat er cadeau's worden gegeven. Het huisgezin van den patient werd niet vergeten. De kamer werd als volgedragen. Van wie? Ze wisten het niet. Was het te verwonderen dat er dankbare tranen uit de oogen vloeiden?

VI.

We hebben het tot hiertoe gehad over het leven, maar er komt ook een anderen tijd, dat men het tijdelijke met het eeuwige moet verwisselen.

Wanneer iemand daar in de stad sterft, wordt dit te kennen gegeven aan een, wij zouden hem hier noemen, een aanspreker. Dien man worden verschillende gegevens verstrekt en dan wordt door hem voor alles gezorgd. Hij doet de vraag of men het lijk ook ingespoten wenscht te hebben. Verlangt men dat, dan wordt dit verricht. Door die behandeling blijft het lijk, voor het oog, zeerlang in den zelfden toestand. Dan wordt het lijk in een net afgewerkte kist, waarvan het deksel aan het hoofdeinde met glas of gaas is voorzien, gelegd. Die kist afgesloten zijnde, wordt dan geplaatst in een tweede van meer ruwe bewerking.

Dat de lijken door die behandeling voor het oog lang in denzelfden toestand blijven, had onze verhaler gezien.

Een vrouw was 3 jaar geleden gestorven. De man had berouw dat, nu hij een familiegraf had aangekocht, zijn vrouw daar niet was bijgekomen. Aan het stadsbestuur werd verzocht het lijk te mogen overbrengen. Na de verzekering te hebben gegeven dat het lijk was behandeld als straks genoemd, werd de vergunning gegeven. Toen men de buitenste kist opende kon men nog duidelijk de vrouw herkennen.

Met het aanleggen van spoorbanen gaat men steeds door. Zoodra men maar ziet dat het op een nederzetting begint te gelijken, dan worden er lijnen aangelegd.

De eigenaars van de spoorwegen hebben een zeer groote macht. In den eersten tijd, toen met den aanleg werd begonnen, werd dit bijzonder door den Staat bevorderd door afstand van gronden over een enorme breedte. Die enorme breedte is een rijke bron van inkomsten geworden voor de ondernemers, want door den aanleg van lijnen zoekt men die plaatsen eerst op voor ontginning.

Dat de vindingen op gebied van stoom en electriciteit in de steden vooral enorme afmetingen heeft aangenomen behoeft eigenlijk niet te worden opgemerkt. In de particuliere woningen vindt men reeds centrale verwarming en de telefoon van huis tot huis.

De Nederlanders hebben in de huishouding niet veel verandering aangebracht, betreffende het middagmaal. Velen hebben vrijwel dezelfde tafel. Is die eenigszins gewijzigd, dan komt dat door vruchten die daar worden vervangen door die, welke

men hier heeft en daar niet te bekomen zijn.

De verscheidenheid van vruchten is daar in de steden veel grooter dan in Nederland. Van alle zijden wordt uit dat groote werelddeel aangevoerd. Is de oogst b.v. in het Noorden afgeloopen, dan komen de zendingen uit het Oosten, of uit het Westen of uit het Zuiden. Zoo wisselt dat daar af.

De Vereen. Staten zou zelf oneindig meer kunnen opleveren, waren er maar menschen die die onzaglijke ruimten bevolkten en de gronden in cultuur brachten. 't Getal vermeerdert als met den dag, maar hoeveel jaren zullen er wel moeten verloopen voor het daar eenigszins in productieven grond is veranderd, te meer, wijl het maar een betrekkelijk klein procent is dat naar die onbebouwde wereld verhuisd, in vergelijking van onafzienbare ruimte.

In die 20 jaren dat onze verteller over Amerika kan meepraten, is in vele plaatsen bij de boeren al veel veranderd. Dat zijn die boeren die al vele jaren een plaats in bezit hebben en waar eenige in een, altijd nog betrekkelijk, kleinere oppervlakte wonen. Daar ziet men de boterfabrieken. De melkbussen, gelijk hier te lande, worden ook daar naar de fabriek verzonden. De ver verwijderden moeten zelf karnen, of de melk op andere wijze verbruiken.

De bouw- en greidboeren, om ze nu ook zoo maar te noemen, brengen hun producten niet aan de markt, althans in vele streken niet. Hun koren, boter enz. gaat naar de beurs en wordt door bemiddeling van commissionnairs verhandeld. De wijze van handel en de benaming van de tusschen personen zijn wel iets anders, maar het komt in hoofdzaak op hetzelfde neer als de beurshandel hier. De werkzaamheden aan de boerderij, de verre afstanden, het gemakkelijk afzetten van de te verkoopen producten maakt dat men zeer huiselijk is of het wel moet worden.

Gelegenheden om iets voor verfrissching te koopen zijn er in de steden wel. Veel treft men aan waar het gaat als hier in menig stad „voor de toonbank". Men kan als men het wenscht en men even denkt te rusten, of wacht op trein en tram, in een vertrek zitten, waar op de tafels verschillende nieuwsbladen ter lezing liggen. Het meerendeel gaat voor de toonbank.

De verzekeringsmaatschappijen zijn er legio. Verzekeren doet men algemeen, vooral de stedelingen. De hulp van naasten en steun van familieleden ontbreekt. Wel is de mildheid groot bij leed en armoede, maar dat gaat niet voor alles en geheel niet voor afgelegen oorden.

VII.

Chicago is ruim gebouwd, heeft ruim 2 mill. inwoners. Behoudens uitzonderingen, zijn er stegen tusschen de huizen; veel woningen waaronder kelders en de voordeur met een opstap van een paar treden. Tal van huizen zijn gebouwd met een z.g. erkel, waardoor men beter kan uitzien, dan bij gewone betimmeringen.

Wat we eerder hebben gezegd de bevolking is van verschillende naties. De oorspronkelijke bewoners ziet men er ook nog wel, Indianen of Roodhuiden. De naam roodhuiden komt van hun huidskleur, die geel- en lichtbruin tot chocoladebruin is, al naar de stam; maar enkelen hebben een koperroode huid. Dan nog zijn er veel negers. Die hebben nu voor de wet ook bijna dezelfde rechten.

Die vroegere bevolking, in hoofdzaak wonende in territoriums, beginnen al meer en meer een bedrijf te leeren. Door dat zij nu geld verdienen, hebben zij het veel beter dan vroeger. In hun eigenaardige kleeding ziet men ze wel door de stad loopen. De moeders dragen hun kind nog op den rug en geven het de borst over den schouder der moeder. Van die zeldzame gewoonte wijken ze nog niet af.

De afstanden verdwijnen er langzamerhand. Men ziet de zwarte en blanke kinderen wel spelen als waren ze uit één gezin.

Ten slotte nog iets van uit de ruime vrije wereld.

Wij willen in gedachten nu eens verwijlen in de bijna geheel onbewoonde velden en bosschen, of beter, daar waar nog zeer weinig woningen staan en dan op groote afstanden verspreid. Daar ziet men duizenden koeien bijeen. Zij, die daarbij de wacht houden, zijn allen te paard en goed gewapend. In galop gaat het wel eens om de uitgebreide kudden heen, want het gaat niet gemakkelijk die soort runderen bijeen te houden. Ook moet er scherp worden uitgekeken, naar wilde dieren, die verraderlijk kunnen aanvallen.

Gewoonlijk worden deze kudden op open vlakten gedreven waar geen huizen staan, maar toch komt het wel eens een enkele maal voor dat ze in gedeelten komen waar een of meer landverhuizers zijn begonnen gronden in cultuur te brengen. Treft dat, dan kan men nagaan hoe dat er komt uit te zien. Wordt zoo'n oogst vernield, dan is de regeling nu zoo, dat de schade wordt vergoed.

Die koeien behooren aan rijke mannen. Op onze vraag wat men toch met die runderen aanvangt, wantvan behoorlijk melken was toch geen sprake, kregen we ten antwoord dat de kalveren bij de koeien bleven, gelijk hier de lammeren bij de Drentsche schapen. De koeien worden, gelijk als hier al weer de Dr. schapen, alleen voor de slachtbank gehouden. Het vleesch is in den regel dor en heeft geen groote waarde.

En hiermede zijn wij aan het einde gekomen van onze aanteekeningen.

De kanalen naar de Venen.

I.

Vele dorpen in den Zuidoosthoek van Friesland genieten het voorrecht aan een goed vaarwater verbonden te zijn. De totstandkoming van die kanalen was een geheel andere als in andere deelen van dit gewest. Zonder zware lasten van de provincie, grietenijbestuur of dorpsbewoner zijn die waterwegen er gekomen. Zij, die deze lieten aanleggen hadden bijzondere belangen. Het was om bij de veengronden te komen. Een nadere beschouwing over deze zoo hoogst belangrijke zaak vinden we niet van belang ontbloot te vermelden.

Voor ongeveer drie eeuwen was de woudstreek in een geheel anderen toestand. Groote bosschen en velden, hooilanden en veengronden trof men aan. Zeer vele gronden waren er toen die eeuwen in denzelfden toestand waren gebleven. Waren die velden niet te ver uit den rook, dan liet men er de Drentsche schapen grazen of stak men er plaggen, maar weinig meer werd van menige uitgestrektheid verkregen. De bijen verzamelden er veel honig en in latere, veel latere jaren deed de veenboekweitteelt eerst eens voordeeltje aanbrengen, dat hielp in de huishouding. Dan nog kan worden genoemd het graven van eigen brandstof.

Wanneer is men met het branden van turf begonnen? Die vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden, omdat men daarover weinig beschreven vindt. Omstreeks het begin der 13e eeuw zal men denkelijk in deze streken eens beproefd hebben om die veengrond te drogen en daarna te branden. Dit zou dan eerst bij Bakkeveen zijn geweest. Althans bij den Frieschen Geschiedschrijver P. Winsemius lezen we:

„De woudlieden, die nu nieuwe manieren van goed te gewinnen, in het graven van „torff" gevonden hadden, in voortijden onbekend of ten minste zoo zeer gemeen niet hebben ook uit goeden ijver, ten tijde van den Abt Siardus, die een Godsdienstig en nedrig man was, het klooster Mariengaard, vele venen, in en omtrent Baccaveen geschonken".

Suardus regeerde van 1194 tot 1230.

Bakkeveen had vroeger een Uithof van het klooster Mariëngaard, met een Kapel, genaamd Mariënhof. Dit was een stichting van genoemden Abt. Dit dorpje zal vrij zeker het oudste, of wel een der oudste van uit dien omtrek zijn. In het jaar 1231 woonde daar ook een kluizenaar, Dodo genaamd. Van kanalen of vaarwaters was daar toen nog geen sprake. Daarop moest men nog wel vier eeuwen wachten.

Een andere overlevering zegt „dat het spitten en branden der turf zou uitgevonden zijn" ten tijde dat Johannes Siricius bisschop van Utrecht werd. Dat was ongeveer 1288. Die schrijver meldt: „De Franciskanen, met een kruis geteekend, zijn hier voor de eerste maal aangekomen, en hebben het gebruik der turven aangewezen".

En verder: „De kastelein (slotvoogd) ziende de menschen lustig arbeiden in verlatene plaatsen (want die hebben allereerst turven voor den haard uit de aarde gegraven) maakte den eigendom van dat land te krijgen".

Vele jaren verliepen er voor dat men eigenlijk van vervenen kon spreken. Er moest heel wat ondernomen worden. Men weet wel hoe het nu, in den tijd van stoom en electriciteit, nog gaat, hoe veel tijd er noodig is om iets voor algemeen belang tot stand te brengen. En denk nu eens aan de dagen van toen, waar alles ontbrak, verharde wegen, vaarwaters en geld, en wat er wel was: twist en tweedracht. Vechten met naburige gewesten of bij rust daarmee, onderlinge twisten, soms dorpsgrootheden tegenelkander..

Eerst in de 15e eeuw kwam er langzamerhand verandering. In de 16e eeuw begonnen de verveningen al eenige uitbreiding te erlangen en was men in den zuidoosthoek van Friesland begonnen. Men zette de twisten eens wat aan den kant en begon meer te letten om iets ten algemeene nutte tot stand te brengen. Er traden mannen op met ondernemingsgeest. Bij die werken, waarvoor men oog kreeg, behoorde vooral het graven van lange turf voor den handel.

II

Voor we tot de nadere beschrijving overgaan, zullen we nog een korte mededeeling doen uit den tijd omstreeks Christus geboorte.

De Germanen bewoonden deze hooge en boschrijke streken. Dit lezen we bij Romeinsche geschiedschrijvers, maar nog sterker bewijs kunnen we leveren, nu we grafheuvels van de Germanen vinden in de velden onder Oosterwolde en Fochteloo. Reeds die vooroudors hebben waarschijnlijk niet alleen hout, maar ook turf gebrand. Men loost bij genoemde schrijvers, dat de

graving van de venen wordt begonnen. We komen tot de 16e eeuw. De raadsheer Pieter van Dekama met andere onder-

Germanen „gedroogd slijk" stookten. Met „gedroogd slijk" zal zeker gedroogde veenspecie bedoeld zijn. Eeuwen verloopen, voor dat tot de af-

nemende mannen vestigden het oog op de veenlanden van Schoterland en aangrenzende grietenijen. Die heeren hebben den oorsprong gegeven aan Heerenveen.

Het was ongeveer het midden der 16e eeuw dat door Dekama, Kuick en Foits vele veengronden werden aangekocht. Op die gronden, veen van de heeren, ontstond later Heerenveen. Het gekochte bestond uit laag- en hoogveen.

Ten einde de gemaakte brandstof te kunnen vervoeren moesten er kanalen worden gegraven. Een aanzienlijk bedrag was er noodig, voor dat daarvan iets terug werd gekregen.

De eerste huizen die op het Heerenveen verrezen, waren van omstreeks 1575. Maar weinig jaren behoefden er te verloopen, toen dat getal aanzienlijk vermeerderde. In 1613 kwam er de eerste predikant Abrahamers Dominicie. Hij moest de dienst in een schuur verrichten. Eerst in 1633 werd er een kerk gesticht. In 1762 werd door de doopsgezinden een kerk gebouwd.

Uit de 17e eeuw vindt men nog aangeteekend dat daar stonden de Eigenertde Staten Krack en Sickenga; de Edele Staten Scheltinga en twee van Oenema.

Vóor dat de predikant der hervormden optrad, kwamen in die streken Minnebroeders uit Keulen. De grietman van Schoterland verdreef hen en ruimde de plaats in voor den hervormden predikant.

Bij het toenemen van de vervening in Schoterland, werd eerst de vaart van nabij Akkrum naar Heerenveen tot stand gebracht; daarna werd verder de Compagnonsvaart Oostwaarts verlengd. Vier schutsluizen moesten toen worden gebouwd. Behalve de uitbreiding van Heerenveen, nam ook vrij spoedig Nieuw Brongerga of Beneden- en Bovenknijpe in omvang toe.

Door de Staten van Friesland werd aan de Compagnons der Dekama-, Kuick- en Foitsvenen opnieuw octrooi verleend in het jaar 1732. Zij verkregen het recht om hun veenvaart verder door te trekken en met de vervening in de richting nevens Hoornsterzwaag door te gaan. Een belangrijke verandering kwam in die velden toen tot stand. Behalve de groote wijziging door de turfgraverij, was er een tweede voorname oorzaak dat in dat gedeelte van Schoterland een schoone omgeving werd verkregen.

In de laatste helft der 17e eeuw ving Prinses Albertine Agnes, weduwe van den Frieschen stadhouder Prins Willem Frederik van Nassau, aan, groote uitgestrektheden zandgrond te laten aanleggen tot bosschen, bouw- en weilanden. Zij liet toen mede een vorstelijk lusthof Oranjewoud stichten en prachtige tuinen tot stand brengen. Zoo was de grond gelegd voor het Oranjewoud. Al spoedig waren deze environs zoo in aanzien om „de heerlijke huizinge, schoone lanen of allêes, boschagie en aangename wandelingen, uitstekende Oranjerije enz“., dat deze in den zomer door vreemdelingen gestadig bezocht werden. Dit schreef men in 1727.

De werkzaamheden in de venen in de gemeenten Smallingerland en Opsterland deden daar ook groote veranderingen komen. In de eerste plaats noemen we de opkomst van Dragten.

Dragten was in de vroegere eeuwen, zoo schrijft J. G. van Blom 1840 in „De opkomst van het vlek Dragten“, een vruchtbare zandhoogte, bedekt met bosschen. Het accoord van 24 Juli 1453 tusschen Abten, Prelaten, Grietmannen, Oldermans, Schepenen, Rechters, Raadsluiden, Hoofdlingen en Gemeentderdeelen van Oostergo, Leeuwarden en Dokkum, omtrent het vieren van de jaarmarkten en het maken en onderhouden aan eenige wegen en wateringen, zal zeker tot de opkomsten hebben bijgedragen, zoo merkt van B. aan. Te Smalle Ee werd toen jaarmarkt gehouden. Bij contract van 5 October 1641 vereenigden zich eenige personen, o.a. Passchier Hendrik Bolleman. Zij begonnen met het laten graven van een „hoofdvaart of grifte van ongeveer 30 voet breedte“. Verder het daarstellen van een dwarsvaart met bruggen en sluizen. In 1693 en 1694 werd een weg aangelegd van Dragten naar Ureterp langs de Langewijk tot het Ureterpervallaat. De vervening bracht in betrekkelijk korten tijd Dragten van een klein dorpje tot een aanzienlijke plaats, met de Noorder- en Zuiderbuurt. In het wapen van Dragten zijn drie turven afgebeeld.

Nijverheid en verkeer breidden zich dermate uit dat den 3 Maart 1755 octrooi werd verleend voor een veerschip Dragten — Amsterdam. Den 23 Februari 1773 werd een zelfde recht verkregen voor een beurtveer Dragten — Harlingen.

Toen de veenspecie sterk verminderde werd er verderop getrokken. Den 7 Februari 1649 werd tusschen Saco Fokkens, grietman van Opsterland en medegedeputeerde staat van Friesland en Saco van Teijens, secretaris van de grietenij Opsterland — ter eenre — en Passchen Hendrik Bolleman, Hartman Hartman, Commies van den ontvanger generaal van Holland, Kornelis Splinter in 's Gravenhage en Jasper van Hulst, Commies van den ontvanger Doublets mede te 's Gravenhage als eigenaar, compagnons en partisipanten van de vaart en verlaten in de Dragten in Friesland — ter andere zijde, — een contract gemaakt tot het graven van een goede en bekwame vaart van dertig houtvoeten wijd, vanaf de scheidgruppel tusschen Ureterp, Silmien en de Drachten gelegen, oostwaarts aan door Ureterp en Sijgerswolde, als mede in Groningerland, voorts zuid- en noordwaarts aan doen en laten maken“.

Bij contract van 22 Febr. 1649 namen de crediteuren van Passchen Bolleman in het contract van 7 Febr. voornoemd genoegen, en werd voorts bepaald, „dat de aangevangen opwijk in hunne Zathen, beginnende van de Dragsterdwarsvaart met de eerste gelegenheid betrokken zou worden tot in de scheidgruppel van Ureterp & Silmien en Bolleman c. s. niet zullen zijn gehouden de

dwarsvaart zuidwaarts op verder te maken als tot aan en door de pastorievenen en de landen van de Zuider-Drachten, ten ware werkelijk profijt daarvan te bekomen was".

Den 28 Sept. 1649 kwam een contract tusschen de betrokken eigenaars tot stand, mede de bevordering van goede afvoerkanalen in houdende, en eindelijk werd den 25 April 1650 nogmaals een overeenkomst getroffen, inzake de kanalisatie.

Op den 2 April van het jaar 1658 werd aan Douwe van Aijlva c.s. vergunning verleend om een vaart te graven naar Bakkeveen.

III.

Van Bakkeveen wilde men naar de venen onder Haule. De Conventie over de uitvaart daarvan dagteekent van 25 Juni 1756. Er kwam toen een vaart tot stand van Bakkeveen tot wat men noemt de Oudewijk. Dat was het eerste stukje kanaal in Ooststellingwerf. Wat een blijdschap bij menigeen, want niet alleen dat men veenspecie kon afvoeren, ook kwam nu de gelegenheid om landbouwproducten per schip te kunnen afleveren. Het kap- en schilhout in de grietenij Ooststellingwerf, waarmee men moeite had voor een luttelen prijs van de hand te doen, kon men nu naar elders verschepen, al kostte het veel moeite per wagen daar alles te brengen. Vrij spoedig kwam er een beurtschip van de Oudewijk naar Leeuwarden. Bij het octrooi werd toen bepaald: vrijdom van tollen langs het kanaal. Een groote omkeering had er toen plaats. Men stichtte aan de Oudewijk een ruime herberg, want het bezoeken daarvan kon men van verzekerd zijn. Geen dag ging er voorbij of men zag daar veel bedrijvigheid. De wegen en paden door het veld vermeerderden, doordat men van verschillende richtingen aankwam om zaken te doen. Die groote herberg bestaat al lang niet meer.

Vanaf de Oudewijk is later het kanaal gegraven tot aan de grens van Drente. Het laatste gedeelte zal ongeveer 80 jaar geleden tot stand gekomen zijn. Dit was de aanvang van boven Haulerwijk.

De vervening is in het begin van de 19e eeuw van eenige beteekenis geworden. In 1816 was J. H. Hasper te beneden Haulerwijk waarnemend schoolmeester. L. Landmeter was er schoolmeester op een jaarwedde van f 75, zonder vrije woning. Voor schooltijd ging L. naar het veen om daar werk te verrichten.

In de catalogus van de Bibliotheek, nagelaten door W. Eekhoff, waarvan de verkooping plaats had 30 Oct. 1880 e.v. komt voor onder de Handschriften als:

No. 2569. J. W. Zuidema, Beschrijving van Haulerwijk 1854.

Wie eigenaar van het Handschrift is geworden, hebben we niet vermeld gevonden. Zuidema was schoolmeester te Haulerwijk.

In het veen zijn daar een paar voorwerpen opgedolven, die bewaard blijven. Men vond op ± 2 meter diepte in het veen een kasserol of stoofpan, middellijn 16 cM., hoog 7 cM. Het handvat ontbreekt. De pan is in het Friesch Museum van oudheden te Leeuwarden.

In 1830 kwam in de veenderij van J. E. v. d. Meulen op den zandbodem, onder het hooge veen, ter diepte van één el, een wagenrad aan het licht. Dat rad is er dus waarschijnlijk vóór de veenvorming of in de eerste jaren daarvan gekomen.

Het dorp nam gestadig in bevolking toe. In 1810 was het getal inwoners dat onder Haulerwijk behoorde ongeveer 300; in 1840 bedroeg het 1040; in 1870 samen 1582 zielen. Veenderij en boekweitteelt waren de hoofdbronnen van inkomsten. Later namen landbouw, veeteelt en nijverheid als met den dag toe. De latere doorgraving van de vaart, in verbinding met de Drentsche kanalen, via Veenhuizen, is voor dit dorp van belang geworden. De onderscheiden vaarten en wijken openden mede de gelegenheid tot de vervening van gronden onder Haule en Oosterwolde gelegen.

De naam Haulerwijk komt door Wijk van Haule.

Het was al vóór het jaar 1580 dat Juw Dekama en anderen met de vervening waren begonnen van de gronden te Korte- en Langezwaag. De Jonkerssloot en de Nieuwesloot werden toen voor dat doel gegraven.

In 1645 vereenigden zich Crack, Oenema, Fockens en Teijens en verkregen vergunning tot het vervenen in dien omtrek. Daardoor kwam er een beter afvoerkanaal over de Wijde - Wispel en het Nieuwe Diep tot in de Boorn tot stand. Vervolgens werd de graving van een vaarwater voortgezet naar het Gorreveen. Tengevolge van de vervening bij Kortezwaag, werd Gorredijk een gestadig vooruitgaande plaats.

Mr. J. G. v. Blom JGz. zegt daarvan in „Friesland en de Friezen", gids voor reizenden, uitgave Hugo Suringa 1877; „Gorredijk dankt, evenals Heerenveen, zijn oorsprong aan de veenderij. Volgens sommigen ontleent dit dorp zijn naam aan een vuil (goor) wegje (dijk), dat door 't veen liep. Meer aannemelijk dan deze Conjectuur is de bewering (Halbertsma, Lexicon Frisicum),

F 1877

dat een riviertje de Gorre en daarlangs loopend wegje (dijk) de peet dezer plaats is geweest. Langzamerhand werd dit oord bewoond, tengevolge der veengraverij in het ten z.w. gelegen Kortezwaag, waarvan in 1664 werd getuigd, dat het „heeft goede veenen, die jaarlijksch worden gegraven en de buyrte Gorredijc doen behuizen".

Oudtijds moet Gorredijk omringd zijn geweest met een gracht, eenigszins gegraven op de wijze als een verschansing. Die versterking zou er zijn gemaakt tegen den inval der Munsterschen in 1672.

Al spoedig was daar een drukke weekmarkt. Ze nam zeer toe, toen in 1758 een rijdweg naar Heerenveen werd aangelegd. Uit vele dorpen in Oost- en Weststellingwerf, zelfs uit Drente ging men daar ter markt met boter, rogge, boekweit enz. Vóor dien tijd was voor menig hunner Steenwijk de markt. Die verandering van marktplaats geschiedde om den korteren afstand.

In het jaar 1683 of 85 werd te Gorredijk een kerk gesticht. De grond daarvoor werd geschonken door de Compagnons der venen en vaerten. Gedurende 20 jaar had men zich in een schuur of hulpkerk beholpen. Eerst in 1698 gaven de Staten van Friesland vergunning tot het beroepen van een eigen predikant. Uit 's Lands kas werd een jaarwedde voor den predikant verleend van 100 Dukatons. Later werd dit bedrag verhoogd. In 1735 werd de kerk vergroot.

Handel en nijverheid namen in de 18e en 19e eeuw te Gorredijk sterk toe

IV.

Met de vervening opgaande werd al spoedig gedacht om de vaart weder te verlengen. Eenigen tijd bestond het plan Oostwaarts te gaan tot Bakkeveen. Gelijk bekend is, werd dat plan niet uitgevoerd.

De voornaamste eigenaar van de vaarwaters te Gorredijk, Terwispel, Kortezwaag en Lippenhuizen was, Augustinus Lycklama a Nijeholt, grietman van Opsterland. Door hem en mede-eigenaren werd in 1704 het verzoek gedaan, de vaart vanaf Lippenhuizen te verlengen voorbij Hemrik en Wijnjeterp. Hiertoe werd vergunning gegeven. Toen de vervening in de 18e eeuw daar in hoofdzaak afliep, werd wederom het oog gevestigd op verlenging van het kanaal, ten einde Appelscha—Fochteloo te bereiken.

De zoon van voornoemden A. Lycklama a Nijeholt, Daniël de Blocq Lycklama a Nijeholt, werd in 1731 grietman van Stellingwerf-Oosteijnde en woonde te Makkinga. In 1773 werd hij grietman in Opsterland. 42 jaren was hij alzoo in Ooststellingwerf Genoemde D. de Blocq Lycklama a Nijeholt deed ijverig pogingen om de vaart verlengd te krijgen. Hij had reeds deze grietenij verwisseld voor Opsterland, toen hem van de Staten octrooi werd verleend. In 1781 den 2 Mei kreeg hij vergunning, de vaart te mogen graven door Donkerbroek, Oosterwolde, Fochteloo, Appelscha tot aan de grens. Het kostte veel moeite om dit recht te bekomen. De Staten vreesden dat zij last zouden krijgen met het water uit Drente. Zij lieten daarom eerst een nauwkeurig onderzoek instellen. De bepaling werd gemaakt dat de vaart niet verder dan tot op 20 koningsroeden afstand van de grensscheiding mocht worden gegraven; op de plaats, waar de Tjonger, onder de vaart door het water zou loozen, moest „een val of schuttelbank" (duiker) worden gemaakt, en nog enkele andere voorwaarden werden gesteld.

De kansen stonden gunstig om een verbinding te krijgen van de Friesche- metde Drentsche kanalen bij Appelscha—Smilde, was het niet dat bovengenoemde bepaling door de Staten van Friesland werd gemaakt. De zaak stond zoo: Drente werd bemoeilijkt de turf over Overijsel te verzenden naar de Zuiderzee. Het bestuur van het landschap Drente trachtte toen een anderen weg te vinden en wel over Friesland. In het jaar 1780 werd een bepaling gemaakt dat de Compagnonsvaart met de Smildervaart zou worden vereenigd. De Compagnons zouden de vaart, laten graven tot de grens van Opsterland, (Klein-Groningen.) Drente nam op zich het doen graven van een gedeelte in Friesland van de Duiker tot door Appelscha, vervolgens de Wittewijk. Bij octrooi van het jaar 1781 werd verder bepaald dat het bovenste vallaat op de scheiding der provincien zou komen en dat geen meer water uit de Drentsche vaart mocht komen dan er noodig werd voor de schuttingen, dus niet stroomen. Een strook veen van 20 koningsroeden moest blijven zitten.

Zoo we hebben opgemerkt, deze poging mislukte door het besluit der Staten van Friesland.

De Compagnons begonnen de vaart te verlengen; een som van circa f 80.000 werd besteed voor graafwerk, kunstwerken enz. Het accoord met Drente was nog niet geheel van de baan, al hadden de Friesche Staten de bepaling gemaakt, de verbinding niet tot stand te brengen. Maar Drente had

geen overwegend belang meer. De gelegenheid was voor haar geopend geworden, via Zwartsluis, nu te kunnen afvoeren. Toch ving Drente aan in het Friesche deel te graven. In het jaar 1790 werd door hen begin gemaakt met een geul te graven van Appelscha tot de Duiker (Tjonger.) Met de Wittewijk werd daarvoor een bedrag van ongeveer f 40.000 uitgegeven.

In eens kwam er stilstand. Het werd het jaar der omwenteling 1795; de een- en ondeelbaarheid der republiek werd verklaard. En al poogden de Compagnons bij herhaling voortgang te mogen maken met het werk volgens het contract, 't gaf niets. Het bleef zoo als het was. Eerst in 1804 sloten de eigenaars van de Opsterlandsche vaart en de verlenging in Ooststellingwerf een conventie, waarbij werd bepaald dat mocht men niet komen tot de uitvoering van het contract, de vaart mocht worden gegraven tot de venen van Appelscha. De Compagnons stelden het aanbod om afstand te zullen doen van de vroegere verbintenis, wanneer hun de vrijheid werd gegeven zich zelven te redden en hun als schadeloosstelling de reeds op kosten van Drente gegraven geul werd overgedragen. 2 Juni 1804 werd o.m. dit bepaald bij besluit van koning Lodewijk.

Gedurig werden de Compagnons nog lastig gevallen over verschillende punten, onder de Keizerlijke regeering, doch na 1813 hebben zij op eigen kosten de vaart door Donkerbroek en Oosterwolde naar Appelscha gegraven en met kunstwerken voorzien, terwijl er een zandweg bijlangs werd aangelegd. Van 1816 tot 1841 waren ruim f 120.000 noodig in geldleeningen, zoomede de belangrijke inkomsten van de venen onder Haulerwijk van 1816 tot 1846 en die onder Appelscha van 1827 tot 1846 voor deze vaart. Eerst met 1846 hebben meer of minder belangrijke uitdeelingen aan de aandeelhouders der Compagnie plaats gehad zegt H. S. in „Friesland en de Friezen" van 1877.

V.

Deze vaart nagaande, dan bevinden we dat de sluis 3 te Hemrik is gebouwd in 1755; sluis 4 te Wijnjeterp in 1785. In 1803 werd daar een steenen sluis gemaakt. De eerste brug te Donkerbroek werd in 1798 gelegd; in 1856 kwam er een draaibrug voor in de plaats, in 1884 werd er een ijzeren draaibrug gebouwd. De brugwachterswoning werd in 1848 gesticht. In 1815 kwam de steenen grondduiker te Donkerbroek tot stand.

Wanneer de Duiker, onder het kanaal door voor het Tjongerwater, daar gekomen is, kan niet juist worden aangegeven; het zal denkelijk in 1815 zijn geweest. In 1888 is hij geheel vernieuwd.

Sluis 5 te Nanninga werd in 1816 gesticht; in 1888 werd de nieuwe steenen sluis gebouwd. De wipbrug te Oosterwolde werd in 1816 gelegd. In 1865 werd ze weggenomen en een draaibrug op die plaats gelegd. De tegenwoordige draaibrug zal denkelijk zijn van 1887.

Sluis 6 te Fochteloo is van 1818,

Sluis 7, Stokersvallaat te Appelscha kwam er in 1819.

Sluis 8 te Appelscha is gesticht in 1820. De vaste brug over de Bruggewijk aldaar is van 1865.

Met de kunstwerken nagaande kan men zeggen dat de vaart tot Oosterwolde is gegraven in 1815; Oosterwolde—Fochteloo—Appelscha in 1817 en langs de vaartslenk te Appelscha van 1819—1847. De verbinding van de Drentsche met de Friesche wateren is van veel later datum, 1894.

Van Gorredijk tot Appelscha zijn er met de Damsluis 9 vallaten. Het verschil in peil tusschen die plaatsen is circa 11 meter, ongerekend de scheiding.

Een groote bedrijvigheid kwam door deze kanalisatie tot stand. Alle dorpen vanaf Gorredijk profiteerden door af- en aanvoeren van producten. Omdat we het van de dorpen in Ooststellingwerf aan dien waterweg gelegen het best weten, zullen we ons daarbij bepalen.

Donkerbroek won zeer in zielental aan, zeker vooral tengevolge der kanalisatie. In 1815 was het zielental van dat dorp nog maar 493, in 1850 reeds 749 en in 1856 was het getal 993 inwoners.

Ook Makkinga, hoewel niet direct aan den waterweg, steeg in aantal, in 1811 waren er 299, in 1840 432 en in 1856 473 zielen.

Oosterwolde zag de bevolking mede sterk toenemen. In 1815 waren er 495 inwoners in 1840 bleek het getal 826. Het eerste beurtveer werd aangelegd door Kornelis Lyckeles Kleijsma in 1819, nadat een provisioneele vergunning aan Thijlemans Gans, die eenigen tijd van Gorredijk naar Donkerbroek had gevaren, was ingetrokken.

De boekweitteelt had in de gemeente een groote uitbreiding gekregen, vooral ook op de veengronden. Dit leidde tot een verzoek van ingezetenen uit Oosterwolde, Fochteloo, Appelscha, Elsloo, Langedijke, Makkinga, Donkerbroek en Haule, aan den

grietenijraad om te Oosterwolde een weekmarkt te houden. Den 1 April 1847 werd dit adres behandeld. Er werd toen besloten die markt in te stellen.

De bevolking vermeerderde vrij sterk. In 1856 waren er 1031, in 1875 1216 zielen. Even voor 1875 en enkele jaren daarna ging het zielental minder vooruit. De langzame achteruitgang der boekweitteelt deed het getal neringdoenden en handwerkslieden eenigszins verminderen. Eenigen vertrokken en van elders kwamen er geen anderen voor in de plaats. Tot 1901 was het zielental in die 26 jaren maar 138 vooruitgegaan.

Fóchteloo kreeg het kanaal niet bij het dorp, maar toch breidde de bevolking uit van 81 in het jaar 1811, tot 163 in 1840 en 203 inwoners in 1856.

Appelscha was eingenlijk het dorp dat door de vervening in een plaats veranderde, het grootste in zielental van de gemeente. In 1811 waren er nog maar 150 inwoners. Deze woonden in Oud-Appelscha en een enkel gezin op het Hoogeveen. Toen in 1827 de vervening aanving, bleken er nog maar enkele gezinnen gevestigd te zijn, want in 1832 waren er samen 367 zielen. In 1840 was het al anders; er waren op dat jaar ingeschreven 885, waarvan 220 onder Oud-Appelscha behoorden. De stichting van Augustinus-State dateert van 1848.

Het bouwen van kerken in het nieuwe gedeelte van het dorp had plaats, die der Ger. gemeente in 1841 en verbouwing in 1856. De kerk van de Doopsgezinde gemeente in 1867 en van de Herv. gemeente in 1869.

Aan de volgende cijfers kan men nagaan hoe snel het dorp vooruitging. In 1848 1036, in 1856 1762, in 1860 2008, in 1870, 2274 en in 1875 2300 zielen. In de volgende 26 jaren was de bevolking met 32 inwoners achteruitgegaan. De vervening had zijn toppunt bereikt en in die jaren waren er successievelijk gezinnen vertrokken naar andere jongere veenderijen.

VI.

We kunnen van enkele bijzonderheden bij het afgraven van het hoogveen te Appelscha melding maken.

Het was in het jaar 1864 dat men in het veen een weg heeft gevonden. Door het hoofd der Compagnonsvenen aldaar, werd die opgegeven als „een weg kunstmatig samengesteld uit berkenhout en rijs, hetwelk uit den nevensliggenden grond was opgehoogd, dewijl zich daarlangs vergraven grond voordoet". Een lid van het Friesche Genootschap, met de opneming van het pad belast, strekte zijn onderzoek uit tot op ± ½ uur van het Ravensmeer; hij vond, na geruimen tijd te hebben rondgezworven, aldaar een weg van naast elkaar gelegde dunne boomstammen van berkenhout, loopende naar het Ravensmeer in oostelijke richting en waarvan de breedte, niet gemeten, op één M. werd geschat. Het pad lag slechts eén voet onder de oppervlakte, maar men weet niet of hier branding voor boekweitbouw heeft plaats gehad.

Door genoemden onderzoeker werd het gevondene niet zeer belangrijk geacht. Hij giste, dat er wel hutten zouden gestaan hebben, met dit pad naar het Ravensmeer om drinkwater te halen. (Verslag van het Friesch Genootschap 1864/65.)

De heer E. Pelinck die een en ander hierover mededeeld in den „Drentschen Volksalmanak" van het jaar 1903 zegt, dat deze weg terecht door Dr. Pleijte, in 1877, in zijn bekend werk over de Nederlandsche Oudheden is opgenomen. (Afd. Friesland bladz. 146.)

Nog heeft men een weg ontdekt dichter bij de grens, zoo deelt de heer P. verder mede. Als uitgaande van den zandweg, die zich bevindt bij de Friesche scheid, werd in het veen een hout- of takkenlaag gevonden, ter breedte van 2 à 3 M. en tusschen 5 en 10 d.M. beneden het maaiveld. De richting was Noordwest ten N., vrijwel in rechte lijn ongeveer op het Ravensmeer aan, en de houtlaag, die men algemeen aanzag voor een weg over het veen te komen, kon tot aan dat meer duidelijk worden gevolgd, maar ten noorden van het meer was geen spoor van den weg te vinden. Het veen is geheel vergraven en de houtlaag dus thans verdwenen".

De keienweg in het Fochtelooveen en de groote zware boomen onder Fochteloo zijn nog voor kort door ons aangehaald.

In den zomer van 1893 werd van rijkswege, (Verslag Rijksmuseum van Oudheden 1893) een onderzoek in die velden ingesteld. Men vond toen een geregelde steenlaag van pl.m. 6 á 8 decimeter onder den beganenafgeveenden grond, ter afwisselende breedte van 3-6 M. en over een lengte van ongeveer 500 M., loopende West-Oost tusschen Weper en de Bonghaar. Het onderzoek ging niet verder, omdat een 18 d.M. veen boven den weg zat. De vrij geregelde loop en de gelijkmatige ligging der steenen deden aan een weg denken, hoewel het eenigszins vreemd is dat hij helt van Noord naar Zuid.

Dit onderzoek van rijkswege was een gevolg van het vinden van steenen door keidelvers, waarvan de schrijver van deze

artikels in 1892 melding maakte in enkele bladen. Het vorig jaar is weder naar dien weg gezocht. Men heeft hem opnieuw gevonden. Sedert 1893 was er zooveel veen vergraven dat het verlengde van de keienrij kon worden opgespoord.

In Ned. Oudheden deel I van Dr. Pleijte wordt over een veenbrug te Appelscha geschreven, volgens Vr. v. d. Dag afl. 3 van 1903.

Men vond in het Appelschaveen een vilten muts, hoog 27 cM. Ze is bewaard in het Museum van Oudheden te Leeuwarden.

Behalve de in deze artikels genoemde gegraven kanalen, waren er mede verveningen in Weststellingwerf en de waterwegen Tjonger-Wolvega in 1645, Linde Finkega en Noordwolde in 1442. In 1782 kregen Tjeerd en Marcus van Heloma, toen eigenaars, octrooi om uit de Compagnons-vierde parten dwarsvaart, dòor de grens tot in het Vleddersche veen te mogen opwijken. Ook werden in de 17e eeuw kanalen gemaakt in Achtkarspelen. De monniken groeven reeds turf te Gerkesklooster, zegt W. Eekhoff in zijn Bekn. Geschiedenis van Friesland.

Het ontbreekt ons aan gegevens over laatstgenoemde plaatsen uit te weiden.

Ten slotte willen we nog enkele aanhalingen doen van Sminia, voorkomende in Nieuwe Friesche Volksalmanak van 1856 over Noordwolde.

Het tegenwoordige Noordwolde is niet op de plaats waar het oude was, schrijft hij. Het oude, 20 minuten meer Noordwaarts, was in het begin der 14e eeuw een lange streek huizen, zich Oostwaarts van Zandhuizen uitstrekkende tot aan Finkega. Het zal wel geen aaneen geschakelde buurt zijn geweest. Dit dorp had ook veel te verduren van de invallen van den Utrechtschen bisschop Jan van Arkel. Er werd toen een dorp verbrand, zegt de geschiedschrijver Schotanus. Men wil dat dit het oude Noordwolde is geweest.

Het tegenwoordige Noordwolde was er reeds lang vòor de kerkhervorming, wat blijkt uit het gewijde kerkhof, gelegen, bij de Herv. kerk, welke in 1640 gebouwd moet zijn. Tot zoo lang had men zich met de oude Roomsche kerk beholpen, na de beelden enz. daaruit genomen te hebben, vermeld genoemde van Sminia. De kerk is in 1853 geheel vernieuwd.

Het graven van vaarten deed het dorp sterk vooruitgaan. In 1645 groef men de Compagnies, later Heloma-vaart genaamd, naar de hoogvenen. De bevolking bedroeg in 1833 1150 zielen, in 1840 waren er reeds 2100 bewoners. 11 jaren later was het cijfer 2481.

J. H. P.

Iets over vroegere toestanden.

Wij zullen eens een blik slaan in de wijze van de regeering, de rechten en plichten der bewoners en de eigenaardige regelingen in de provincie Friesland.

De regeering bestond, na de Unie van Utrecht in het jaar 1579, uit gecommitteerden ten Landsdage, of ook wel de Staten genoemd. Zij werden gekozen door de stemgerechtigde ingezetenen. Het getal stemgerechtigden was niet groot. Het schijnt dat vóor dien tijd er een algemeene volksregeering was, gekozen uit alle vrije en onafhankelijke personen. Na genoemde Unie werden er beperkte stemkohieren ingevoerd. Op die stemregisters kwamen toen niet anders voor dan eigenaars van „bepaalde plaatsen, hoornlegers, stellen, ploeggangen en huizen" zoo dit in de „Teg. Staat van Friesland" dl. 4 wordt genoemd.

Een eigenaar, die een of meer stemmen had, werd eigenerfde genoemd. Hij had het recht tot het stemmen van volmachten ten Landsdage, het benoemen van een drietal personen tot grietman, mederechter en secretaris. Verder tot het stemmen van kerkvoogd, schoolmeester, dorprechter, predikant, ontvanger der floreenrente, dijkgraven enz.

Het recht van stemmen lag op de bezitting, want waar de man niet meer in leven was, kon de vrouw het stemrecht uitoefenen; waar man en vrouw waren overleden, kon de voogd voor de pupillen van dat recht gebruik maken.

Tot de zoogenaamde slapende stemmen behoorden: als een hoornleger was afgebroken of verbrand. Ook als Roomsch Katholieken eigenaars waren; omgekeerd mochten Hervormden niet stemmen bij de Katholieken. Omtrent Doopsgezinden waren er mede beperkende bepalingen.

De stemming voor Volmachten ten Landsdage werd als zeer gewichtig beschouwd. In de geheele provincie moest die op één dag en hetzelfde uur plaats hebben. De aankondiging werd één dag te voren, vòòr het ondergaan der zon, gedaan door den Dorprechter. Op den dag der stemming werd de klok geklept om 9, 10 en 11 uur, telkens 100 slagen. Een kwartier na de laatste klepping moest

in de kerk met de stemming worden begonnen. Zoodra die was afgeloopen werden de deuren gesloten.

Een halve eeuw geleden geschiedde de wijze van het beroepen van predikanten bij de herv. Kerk door floreenplichtigen ook nog bij klokklepping en met gesloten deuren. Niemand anders dan de stemgerechtigden of volmachten mochten met de personen, met het beroepingswerk belast, in de kerk aanwezig zijn.

Zware lasten.

De Friezen droegen oudtijds zeer veel bij op het gebied van belasting. Een zware druk was de zoogenaamde floreenrente, vanaf den tijd dat de Saksers hier regeerden.

De hertog liet nagaan hoeveel iedere plaats of elk los stuk land kon opbrengen aan floreenen. Ieder floreen was één gulden. Een gulden had toen de waarde van 28 stuivers. Hij bepaalde dat van iedere floreen elk 2, 3, 4, 5 of meer stuivers moest worden betaald, naar gelang dat er noodig was aan belasting. Sedert de instelling is die jaarlijksche druk aanzienlijk verhoogd. De enkele stuivers op een floreen stegen soms tot 2 dukatons.

Naast die storting had men een op het ouderhoud van de zeedijken. Dit bezwaar kregen zij, die meer aan den zeekant vastigheden had.

Dat die floreenrente van beteekenis was kan men nagaan uit de volgende cijfers. Ongeveer het jaar 1730 kwamen op het kohier der floreenrente voor, ieder floreen bezwaard met 2 dukatons, de volgende bedragen:

Weststellingwerf	2482 floreenen ruim	f 15.639.
Ooststellingwerf	van 795 fl.	f 5014.
Opsterland	616 fl.	f 3883.
Gaasterland	2361 fl.	f 14.876.
Lemsterland	909 fl.	f 5728.
Schoterland	944 fl.	f 5949.
Haskerland	991 fl.	f 6249.
Doniawerstal	2540 fl.	f 16.002.
Ængwirden	189 fl.	f 1196.
Utingeradeel	1940 fl.	f 12.227.

en zoo de andere grietenijen en steden naar evenredigheid.

Als men nu nagaat dat b.v. Ooststellingwerf in 1748 nog maar 2040 zielen telde, wordt het eerst duidelijk, hoe zwaar deze belasting was. Uit deze cijfers kan men ook zien dat Ooststellingwerf, Opsterland, Lemsterland, Schoterland, Haskerland en Ængwirden nog zeer veel onontgonnen land hadden, althans gronden, niet floreenplichtig. Weststellingwerf en Doniawerstal maken een gunstige uitzondering, zoo ook Utingeradeel.

Dan had men een invordering die de „Reëele honderste penning" werd genoemd, te heffen in anderen vorm van plaatsen, losse landen en huizen. Verder had men het nog over de „zesdehalve penning" en „vierde penning" van huren en grondpachten.

Voor het eerst kwamen die zware lasten te zamen in 1711, toen de regeering voor den berooiden financiëelen toestand stond, tengevolge den Successie-Oorlog. (De Spaansche successieoorlog duurde van 1701 tot 1714). Daarbij was ons land betrokken. De heffingen waren wel niet altijd even zwaar, maar toch moest er enorm worden betaald. Menigeen zocht naar middelen om te ontduiken, doch met weinig baat. De regeerders namen zulke strenge maatregelen dat betalen de boodschap was.

Volgens het „Reëel" — zoo noemde men toen die wet — van Mei 1776, moest de vierde penning worden betaald van kleigrond, die diende voor tichelwerk; van veengronden, die werden vergraven enz.

Kapbare bosschen waren ook belast. Windmolens moesten de „zesdehalve" penning van de huur doen. En zoo werden nog tal van zaken berekend.

Ongeveer den zelfden tijd had men het over de „Personeele Goedschatting". 't Was weer — betalen. Men werd in Friesland verplicht elk jaar, van elke honderd gulden bezit, één gulden te offeren en bovendien van elke duizend gulden één, zoodat van elke duizend, elf gulden moest worden gestort.

Toen had men zeker het hoogste punt bereikt, want nadat de verschillende heffingen in werking waren, duurde het niet lang of er kwam een wijziging, in dien zin, dat de belasting-schroef iets minder knelde.

Een andere heffing was de z.g. „Vijf Speciën", zeker genoemd naar de vijf rubrieken aangegeven als:

„Hoorden, Schoorsteenen, Paarden, Koeien, Bezaaide landen".

Na gedane huisaankondiging en klokklepping in de dorpskerk, (in de steden in het stadhuis bij trommelslag,) waren allen verplicht te komen aangeven, wat onder de vijf speciën was begrepen. Die niet verscheen, moest 3 gld. boete betalen; twee keer wegblijven, 6 gld. boete. Op bedriegelijke aangifte werd een zware straf gesteld.

Bij deze heffingen waren het nog al vrij hooge bedragen. Zoo moest elk jaar betaald worden van één schoorsteen 3 gld. Van een schoorsteen in een afdak bij boerenhuizen, in stallen, waar het vee des winters stond, 15 stuivers. Predikanten, „die in stads- of dorpshuizen woonden", werden voor 2 haardsteden aangeslagen. Schoolmeesters, in soortgelijke woningen, betaalden maar van één haardstee.

De belasting op hoornvee en bezaaide landen was niet overal gelijk. Koeien, drie jaar en ouder, betaalde men van één gulden per halfjaar op hoogland; tien stuivers op laagland; zeven stuivers op broek- en heidegronden. Rundvee, twee jaar oud, werd belast met de halve bedragen. Voor stieren en ossen behoefde niet te worden betaald.

De belasting op de bezaaide landen was verschillend, naar gelang van den grond. In de lage landen der provinciën in de Zevenwouden werden „drie loopen roggegezaai" gerekend op één pondemaat in het hooge land of op kleigrond.

Van elk paard werd zeven stuivers per halfjaar berekend.

Men wist bijna overal wat uit te halen. Zoo werd van de granen ook een aanzienlijk bedrag bijeen gebracht. Er werd gevraagd van ieder mudde boekweitenmeel — 24 mud gelijk een last — f 3—10.—; van een loopen weitenmeel — 36 op een last — f 3.—; van een loopen roggemeel f 1—12.—; van een roggebrood, zwaar 11 ℔, 2 stuivers; van een ton aardappelen f 1.—; een zak boekweit tot brouwen f 2—7.—; een zak haver tot brouwen f 1—16 enz. enz.

Tal van andere producten volgden nog in de lijst. Dit betrof eetwaren van buiten aangevoerd.

Wij doen slecht enkele grepen uit de verschillende bepalingen die waren vastgesteld.

Omtrent de rogge- en tarwemolens bestond de regel, dat er geen molens bij gesticht mochten worden, noch steenen bij geplaatst, als er voor een bepaalden tijd bestonden. Molens, die niet meer dan 400 gld. aan impost konden opbrengen in het jaar, moesten worden afgebroken.

Die granen aan een molen wilde brengen — 't was zoo in de 18 eeuw nog — moest dat eerst aangeven bij den kollecteur, tusschen zons op- en ondergang. Hij verkreeg een bewijs of cedel. Het afhalen moest weder met vervoerbewijs gedekt zijn. Wilde men dit meel laten bakken, dan was vereischte dat de geheele voorraad naar den bakker werd gebracht.

Strenge bepalingen waren er nog verder gemaakt, zoodat smokkelen zoo goed als uitgesloten was. O.a. was den bakker streng verboden, ongemalen rogge door het meel te mengen en te bakken, of andere producten in het brood te brengen. Die hun eigen brood bakten, stonden onder dezelfde strenge orders. Hij, die er een handmolentje op na hield, om graan te malen, moest een boete betalen van 1300 gld. Indien de schuldige in handen van het gerecht kwam, kreeg de aanbrenger 1000 gld. als belooning.

Niemand mocht een koe, schaap of varken slachten zonder impost te hebben betaald. Van elken goudguilden van den inkoopsprijs moest 4 stuivers en 6 penningen worden gestort. Voor jongvee betaalde men minder. Als men dit eens nagaat dan was de druk van deze belasting beduidend.

Ingevoerde tabak, stelen- en snuiftabak werden bezwaard met 3 stuivers per ℔. Bladtabak per pond $2^1/_2$ stuiver. Zij, die in deze provincie tabak verbouwden, waren van belasting vrijgesteld.

Op wijnen en sterkedranken zoomede op bier, was een hooge belasting gelegd.

Ten opzichte van lange turf, baggelaar en brandhout moest men ook ter dege rekening houden met de bestaande wetten. Al wat in Friesland verbruikt werd, bleek onderworpen aan impost. Van ieder daalder aan waarde, werd zesdehalve stuiver gevorderd. Brandstof, dienende voor een bedrijf, was lager gesteld.

Wij hebben maar enkele grepen gedaan uit de lange lijst. Zoo zouden we nog kunnen noemen de invoerrechten op wijn- en bierazijn, stijfsel, tegels, pijpen, speelkaarten, papier, koper, ijzer, lood, terpentijn, hars, eindelijk tal van vruchten enz.

Bij het uitvoeren van vee naar buiten de provincie, was het passagegeld; evenzoo met het vervoeren van mest en brandstof naar elders.

Weer een andere belasting was die op den verkoop van roerende en onroerende goederen. Zoo dikwijls de goederen werden verkocht, moest van de koopsom de veertigste penning worden geofferd, te betalen voor de helft door den verkooper en de helft door den kooper. Ook was dit verschuldigd, wanneer men z.g. wandelende landen ging verwisselen van eigenaar.

In de „Teg. Staat" dl 16 I en II uitgegeven in 1789, waaraan een en ander is ontleend, komt uitvoerig voor, hoe het stond met de verschillende heffingen.

Tegenwoordig beleeft men een tijd dat men in het betalen kan mee praten, maar als men nagaat wat in voorgaande eeuwen bij de groote schaarschte van geld en geringe en slechte middelen van vervoer moest worden betaald, dan komt er toe te zeggen: er is weinig nieuws onder de zon, op dat gebied.